Довгий робочий день літній уже дотліває. Усе потомилось, чекає, бажає спочинку, і сонце само поспішає до моря скупатись у хвилях холодних. Весь мир йому шле "на добраніч" і з усміхом тихим чека яснозорої ночі. Ся ж мовчазлива відрадниця цілого світу сіє вже росу по темних долинах і гори помалу вдягає в сутінок, сходить по горах на небо і в небі засвічує зорі – небесні лампади. В той тихий праведний час, зітхнувши легенько ще раз вітерцем, земля засипає, і море вітає її блиском співучим. І в тихий той праведний час з реготом диким та з стогоном тихим вразливим із темних печер вилітають дві птиці, носяться скрізь понад морем, по слободах темних, по горах і в темних гаях, цілісіньку нічку літають, ображують покій святий. Ті птиці – не птиці: то грішнії душі, скарав їх господь за гріхи, щоб не сміли на сонечко праведне глянуть, вночі щоб не відали сну і спочинку. І сумно на серці стає, неначе морозом за плечі хапає, як слухаєш їхню розмову пташину.

Перша квилить, літаючи: "Сплю!" Друга дико регоче. Чого ж та не хвалиться сном, не спить серед ночі, чом та невесела, що дико регоче?

У давню давнину, в зеленій долині і там, понад морем бурхливим, слободи рясно стояли (од їх нині і сліду немає); в тих слободах люди жили (вже й прізвище їхнє забулось). Люди як люди, у будень робили, а в свято гуляли, ще й бучно гуляли, дарма, що і ворог, не дуже далеко причаївшись, хижо на їх зазирав.

Настало їдної хорошої днини великеє свято: токи й садки спорожнились, замовкли, по улицял люди товчуться, у храмові натовп народу, дим кучерявий пахнючий хвилює, падають жертви криваві під гострим ножем, і хлопці вродливі співають. Дівчата, мов квіти на грядці, сяють убранням святковим; як вітер квітки захитає, шёпчеться листя зелене; як хлопці споглянуть на красних, шепчуться ті веселенько. Один лиш мовчить, не співає, молитись не сміє, бо знає, що бог не послуха молитви його; стоїть він, похнюпивсь, дівчачії чари минають, не ваблять його.

Скінчилась отправа. На ігрищах повно народу. Хороше спокійнеє море ще краще, як хвилями встане; хороші вродливі дівчата ще кращі, коли заспівають, сплетуться в веселий танок. Немає ж ряснішої квітки над тую червону троянду, немає найкращої дівки над тую березу, що онде в танку подружок молодих має прозорим серпанком, звивається, наче метелик, – так серце юнацьке рішило, і очі слухняні спинились на любці.

Під явором синім стоїть нерухомий, нічого не бачить, нічого не чує, що робиться округ його, він здалю одну її бачить, одну її тільки і чує. А вірний товариш давно вже вмовляє його піти погуляти: з луків тугих постріляти, на конях баских поганятись, в борінні поміряти силу, – нічого не чує закоханий хлопець.

Ось в холодочку зібралися сиві діди і милуються дітьми своїми і тиху розмову ведуть проміж себе. "А що, люди добрі, чи й нині, в таке превеликеє свято, нам ставити чати? Чи, може, наш бог милосердний для свята свого початує за нас і нас охоронить од злих ворогів? Гріх-бо в таке превеликеє свято у вільних людей, наче в рабів, однімати спочинок і праведний сон".

Довго гули, начеб ті голуби, сиві розумні діди, а врешті отак присудили: не ставити варти сьогодні, на чати не слати на гори, а тільки де знак височенний над морем стоїть, оглядаючи море і землю, – хай там один лиш сьогодні чатує і гасло вогнем подає, як на морі, чи в горах бува що прикмітить.

Дівчата й хлопці покинули грища й танки, купчаться всі коло темного дуба. Там сивий музика узявся за віщії струни. Прокинулись струни, зітхнули і змовкли, все заніміло. Старий чарівник усміхнувся, замислився трохи і вдарив обіруч; і гучно поринули хвилі співучі. Музика ридає, музика регоче, музика із серця самого виймає думки таємні і носить в повітрі, а другеє серце пожадливо ловить ті згуки, душі таємницю, І мовчки зглядалися очі і мовчки спускались додолу, а милі уже розпитались, уже розмовляли без слова.

І хлопець, що досі сумний був, тепер аж іскріє од щастя, а дівчина жвава, що сміливо досі дивилась, – тепер зчервоніла і вкрила своє засоромлене личко серпанком і тихо промовила: "Вийду".

Спускалося сонце над морем, і знову під явір гіллястий зібралися сиві діди обирати вартівника на ніч: "Хай бог сам присудить, кого становити". Зібрались хлопці: лице у лице, плече у плече, дужі, відважні та гарні. По приказу діда всі стали рядком, разом лучки натягли, разом спустили: знялись-заспівали перистії стріли. Бач, кого сам бог вибирає, стрілка у того найдалі й впаде. Пішли оглядати, чия лягла далі – то всі полягали рядком, одна залетіла геть-геть далеченько. Усі звеличали стрільця. Лиш він, той стрілець, не радіє: дурно темненької ночі його виглядатиме дівчина люба, що вперше сьогодні призналась.

Діди розділили й останніх: кому наглядати в долині, кому виряджатись на зміну; ще раз помолилися богу, благословили вибранця, і всі розійшлися спокійно. Один між всіма неспокійний знайшовся: давно він чекав сього свята, щоб сповнити давні заміри, що потай од всіх він кохав у нечистому серці. Влучний стрілець сподівався, що верх його буде, але не по його зробилось: стрілка, слухняная досі, ізрадила ниньки, доля сприяла товаришу його, і ось він, сердитий і темний, ходить та думає давнюю думу.

Літ із двадцяток тому проминуло – на березі моря в розбитому судні рибалка знайшов невеличкого хлопця, за рідну дитину узяв, назвав його Найдою, щиро глядів-годував, навчав говорити по-своєму; тільки недовго нажився, а Найда остався в громадських руках. Недурно мовляли старі: два роти в сироти: одним ротом їсть, другим і бреше, і лає. І правда, не вийшло пуття з сиротини: не знав хлопець рідної неньки та батька, щоб правди, добра його вчили, хати ж чужі навчили хитрощам тільки та злості. І змалку росло воно хитре, пронозливе, гостре на речі, і ласки ніхто не забачив в іскрявих смішливих очах. Не раз і не два вже сі очі займались недобрим вогнем, як часом хто з хлопців, хазяйських синів, його у чому переборе, і тільки втішався він хижо, коли переборотий милості просить у його.

Та з хлопцями добре змагатись, а що ти подієш дідам, що Найдою його прозвали і інше, як Найда, не хочуть і звати, і честь йому завше, як найді. Роками складалась, росла йому злоба у серці, неначе гадюка в дуплі, та тільки не знала, – з якого б то боку дошкулить своїм ворогам. Злість має гострі вуха і очі, зараз впізнала, де можна знайти підмогу: ворог давнішній, що досі не мав собі певної сили, щоб просто напасти, почав хитрувати: послав шпигуна роздивитись по людях, хто б то знайшовся охочий продати свій край. Неначе голодна собака, блукав поміж людом шпигун, аж поки на Найду наскочив. Заграли неситії очі у Найди, і хлопець невдячний згодився продати тих самих, що стали за батька, за матір; слушного часу дожидався, щоб гасло подати. Ось вже і день той настав, так другому варта досталась.

І просить все Найда та й просить сумного коханця, щоб взяв і його він з собою, що вдвох безпечніше, а сам аж палає, що давнюю помсту він сповнить сьогодні, що пишная здобич в руках його буде.

Тепла та тиха-хмарна спустилася нічка на землю, покрила і гори, і море крилом оксамитним. Між морем і небом на розі високім сидять вартові: один невеселий, смутний, другий такий балакучий, – укупі чатують. Один крадькома поглядає в долину, де світло мигоче у вікнах, де дівчина люба не спить ще, а другий чогось неспокійно вдивляється в море.

– Ой, – каже один вартівник, – ти журишся, брате, я знаю, що тая красуня даремне сю ніч виглядає тебе, і справді, що шкода! Іди ж, кажу, брате, до неї, а я початую за тебе: на мене ніхто не чекає, мене ніхто не кохає.

Зірвався на ноги сумний вартовий, а далі став та й роздумавсь: "Ні, – каже, – брате! Спасибі за ласку, за щиреє серце! Але не прийму я послуги твоєї: повинен стоять я, коли всі святкують, така моя доля! А за що ж тебе я покину отут одного? І то вже спасибі тобі, що з усіх друзяків ти один не покинув, прийшов розважити мене!"

Даремне вмовляв його Найда:

– Ні, – каже, – тут я зостанусь.

"Ну як мені здихатись дурня сього? – Найда міркує. – Бореться з ним небезпечно, іти до коханки хоче, сказать йому правди не можна, – ото морока!.."

– Лягай, брате, спати, а я початую за тебе, лягай та спочинь, і сон тобі дивні речі розкаже про милу коханку. А я не засну: до мене ваш сон не пристане, бо я чужоземець, я Найда; ваш сон не розкаже мені про рідний мій край, незнайомий для мене. Сумний, мовчазний, я буду стояти, я буду питатись у зір віковічних, де доля моя забарилась, і сон, як учує гірке нарікання, з жахом од мене втече. Лягай же хоч ти та приспи своє горе, – твоє-бо ще можна приспати, воно молоденьке, моє ж бо старе і безсонне.

Послухавсь товариш і ліг, і натруджене тіло і душу сон доброчинний в ту ж саму хвилю міцно обняв.

Найда ж лукавий, покинувши варту, летить-поспішає з гори: в яру дожидає осідланий кінь, креше об камін копитом. Впав на коня і помчався горами, ярами поночі просто до моря. Ось вже край моря, креше вогонь, заблищали цікаві хвильки, що близько підбігли; високо вгору сягнуло полум’я дуже, з тріском розсипались іскри; берег зардівся, скелі неначе присунулись ближче, і все заходило, усе затрусилось в тремтючому сяйві. Море тихесенько плеще, під берегом хвиля палає й, розбившися дрібно, в Чорне море розносить відблиск огнистий, а далі все чорно, все глухо.

Пильно вдивляється в темнеє море зрадник лукавий, а сам аж тремтить, як осика, і час йому, кожна хвилинка здається, як вік безконечний. Найді здається, що вуха у його, як стріли, а все ще нічого не чуть і не видно, і серце в грудях запинилось…

– Га! – скрикнув зразу в нестямі: на чорнім мороці щось заіскрило неначе, щось плюскотить серед тиші. – Годі ж вам, годі пишатись, хазяйські сини! Годі тепер зневажати нікчемного Найду! Дурні ви: думали, я вам товариш навіки? Думали, хлібом мене прив’язали, як пса на цепу? Ось я плюю на ту ласку, на хліб ваш гіркий, кращу знайду собі здобич, ніж ваша огидлива ласка! Люто помщуся сьогодні за все, що терпів я. Як дровам з вогнем не дружитись, як гусям з лисицею жити, як в пазусі пестити змія, отак вам безпечно дружитися з найдою бідним, нікчемним чужинцем! Сюди, кораблі мої дружні, сюди привертайте: у наших руках вороги.

З темного моря пливе, виринає ворожеє військо, на берег виходить, і скоро весела долина заплаче, вогнем запалає.

Спить вартівник необачний безжурно: за його ручився товариш; аж чує крізь сон: "Брате! Добре удвох чатувати!" Пекельно регоче товариш – і зрадник. Сам вже упоравсь: і знак височенний на землю звалив, і зброю з товариша зняв помаленьку. Кинувся сонний, на ноги зірвався і бачить: берег німий оживає, гуде голосами чужими, гискріє ворожим вогнем, і нічим в долину вже гасло подати. Лапне за себе – і зброї немає; гляне круг себе, а Найда пекельно регоче.

І парубка гріх пазурами за серце вхопив, все зрозумів він одразу, крикнув лиш: "Сплю" і кинувся миттю униз, щоб принаймні умерти з своїми укупі. А з реготом диким за ним кинув ратище довге зрадник лукавий, і так замахнувся він щиро, що ратище довге, важкеє його потягло за собою, і впали обидва з високої скелі, і їхні заміри даремне пропали; не бачив сплюха в предсмертний свій час ні кревних, ні милих; а зрадник проклятий здобичі пишної теж не спожив.

Птахом-сплюхою скинувсь вартівник непевний, літає з тієї пори понад світом та квилить літаючи: "Сплю", – а зрадник проклятий в тую ж годину сичем перекинувсь, ганяється скрізь за сплюхою та скиглить та дико регоче. Довіку літатимуть вкупі обидва, довіку жахатися люди їх

будуть, почувши вночі, а сон та дрімота ніколи заклятих не вкриють пестливо тихим відрадним крилом.